

olika skäl kom de bara till Rom. År 1539 blev orden godkänd av påven Paulus III: Socii Christi Jesu, Jesu Kristi följeslagare. Därefter hände allt mycket fort: 25 år senare hade rörelsen vuxit i en omfattning som ingen hade kunnat ana; man bedrev mission i Brasilien, Indien och övriga Asien, hundratals skolor upp till universitetsnivå hade öppnats och man ägnade sig åt omfattande social verksamhet. Historien om hur allt detta kunde växa fram på så kort tid är en spännande läsning.

Boken är inte en historisk genomgång i kronologisk ordning. O'Malley har istället en tematisk uppdelning av sällskapets olika tjänster och verksamheter samt deras relation till kyrkan i övrigt. De tjänster som de ägnade sig åt kan indelas i fyra kategorier: ordets tjänst, förvaltning av sakramenten, barmhärtighetsverken och skolorna.

Det talade ordet ingick i den första tjänsten. Man förkunnade och samtalande med människor för att föra dem till bikt och nattvard. Ignatius bok *Andliga övningar* fick stora framgångar, en handbok för en ledarledd reträtt. För alla som började i sällskapet var en sådan reträtt obligatorisk. Jesuiterna införde generalbikten, en genomgång av hela livet i samband med reträtten.

En annan viktig del av jesuiternas tjänst var barmhärtighetsverken. De besökte sjukhus och fängelser och förbättrade villkoren för de fattiga, ofta genom att samarbeta med befintliga organisationer.

En verksamhet som inte fanns med i den ursprungliga planen men som sedan växte och blev en av de största var skolorna. Det började med intern undervisning för jesuiter, men år 1546 fick de tillstånd att bedriva offentlig undervisning varpå antalet skolor växte snabbt. Jesuiterna var de första som ägnade sig åt vuxenundervisning i stor skala, även om barn och ungdomar också var en viktig målgrupp. Genom att öppna universitet och skolor även i protestantiska områden såg man en möjlighet att vinna tillbaka människor till den katolska läran. Den holländska teologen Petrus Canisius var den som var mest aktiv i denna verksamhet i Tyskland, vilket kan vara en av förklaringarna till jesuiterna dåliga rykte bland protestanter i Tyskland.

Men de konflikter som jesuiterna drogs in i var överraskande nog mest med andra katoliker. Som underställda påven och inte stiftsbiskoparna blev de bemötta med avund. De stack ut eftersom de inte liknade någon annan katolsk orden eller organisation. De skilde sig inte bara från lutheraner utan också från skolastiker och humanister, om än på olika grunder.

Att författaren är mycket kunnig och insatt i jesuitordens första tid råder det ingen tvekan om. Möjligen kan man fundera över hans distans till rörelsen som själv varande jesuit – det finns ett apologetiskt drag i boken. Han väjer dock inte för att nämna mindre trevliga drag hos jesuiterna. I Portugal var orden aktiv under inkquisitionen och enstaka jesuiter deltog i för-

följelserna av heretiker. De hade också understött det ökända Index över förbjudna böcker även om de var kritiska till omfattningen av böcker som hamnade där. Å andra sidan är det tydligt att O'Malley tonar ner jesuiternas kamp mot lutheranerna. Han tillbakavisar uppfattningen att jesuitorden bildades som ett svar på Martin Luthers reformation, även om jesuiterna spelade en viktig roll vid reformkonciliet i Trento (Tridentinum). O'Malley skriver också att kritiken mot Luther hårdnade efter Ignatius död, en tid som inte behandlas i denna bok.

Vad var det som gjorde att sällskapet blev så framgångsrikt och fick ett sådant inflytande? Författaren ger oss ett antal ledtrådar: jesuiterna var pragmatiska och anpassningsbara, rörelsen svarade också på människors längtan efter ett mer personligt andligt liv. Jesuiterna erbjöd en alternativ prästkallelse som varken innebar munkpräster eller församlingspräster som var begränsade till ett kloster eller en församling. En viktig del i jesuitprästernas identitet var att de var rörliga, de bodde i kommuniteter i städerna men kunde när så behövdes resa någon annanstans. Jesuiterna blev därför ett viktigt redskap när det gällde att missionera i nya länder.

Även när det gäller skolorna kom jesuiterna rätt i tiden. Människor från lägre samhällsklasser hade börjat efterfråga högre utbildning och de svarade på detta genom att erbjuda gratis skolgång för massorna. Kyrkan och påvedömet utmanades av både reformrörelser och heretiker där jesuiterna blev en samlande kraft.

Boken är en spännande läsning även om dess detaljrikedom och omfattning innebär att den vänder sig till pastorer, präster och teologer i första hand, snarare än till allmänheten. Det är inget tvivel om att boken behövs i en svensk kyrklig kontext där det finns ett stort intresse för ignatiansk spiritualitet. Reträtter och kurser erbjuds även utanför jesuitorden. Men även om man är förhållandevis påläst om Ignatius och hans andliga övningar kan kunskapen om kopplingen mellan Ignatius och den orden som han bildade vara ganska vag. Här har *De första jesuiterna* en viktig kunskapslucka att fylla.

Tobias Bäckström  
Masterstudent, Lund

Eric W. Scherbenske, *Canonizing Paul. Ancient Editorial Practice and the Corpus Paulinum*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 343 sid.

”Manuskriptstudier” har blivit en trend inom den bibelvetenskapliga textkritiken, vilket innebär att en viss fokusförskjutning ägt rum bort ifrån den hypotetiska ”originalkällan” till de faktiskt existerande manuskripten. Eric Scherbenskens bok *Canonizing Paul* påminner oss om att den ideala, ursprungliga bibeltext som forskare ibland försöker återskapa inte är vad läsare genom tiderna faktiskt förhållit sig till. Scherbenske

visar att redan de tidiga utgåvorna av Paulus brev innehållit åtskilligt utöver själva texten som varit ämnat att styra tolkningen. Redaktören lyfts här fram som någon som på mer eller mindre subtila sätt utövat sitt inflytande över läsningen.

Vilka verktyg hade en redaktör under antiken till hands för att påverka tolkningen av en annan författares verk? Denna fråga besvaras i bokens första kapitel som tar ett brett grepp om den grekisk-romerska antikens litterära värld och diskuterar de redaktionella konventioner som var allmänt rådande. För det första kunde själva texten korrigeras och manipuleras enligt vissa principer: Ord och fraser kunde läggas till eller tas bort i syfte att förtydliga, eller återställa, vad man uppfattat vara ursprungsförfattarens mening. För det andra skulle det bestämmas vilka verk som skulle ingå i en utgåva samt i vilken ordning dessa skulle placeras, något som ofta rymde en pedagogisk tanke. När dessa beslut fattades var ställningstaganden om olika skrifers äkthet avgörande. För det tredje innehöll utgåvorna en mängd så kallade paratexter i anslutning till själva huvudtexten. Paratexterna var förklarande texter av olika slag, som inte var skrivna av originalverkets författare, och vilkas syfte var att hjälpa läsaren att förstå och tolka materialet. Detta kunde vara en kort biografi över författarens liv, en sammanfattande introduktion över verkets innehåll, korta kapitelsammanfattningar i början av varje kapitel, liksom andra förklarande noter, exempelvis i huvudtextens marginal.

Från detta breda perspektiv vänder sig Scherbenske sedan till att ingående studera tre tidiga utgåvor av Paulus brev. Först ut är ett kapitel om Markions utgåva som också är den tidigaste kända utgåvan av dessa (från mitten av 100-talet). Ett problem är att det inte finns några bevarade manuskript av denna utgåva, utan kännedomen om den kommer genom Markions kritikers ofta polemiska utsagor. Här måste Scherbenske pussla flitigt för att få ihop en hypotetisk källa att undersöka. Trots att Markion av sin samtid fick stark kritik för att han på ett otillbörligt sätt hade "skurit" i texterna så blir hans bearbetning begriplig utifrån tidens redaktionella konventioner. Markions utgåva speglade tydligt hans teologiska övertygelser, men detta var helt i sin ordning i förhållande till hur antika redaktörer arbetade.

I kapitlet som följer undersöks den euthaliana utgåvan av Paulus brev. Denna grekiska utgåvas upphovsman, Euthalius, var troligen verksam mot slutet av 300-talet men är i övrigt okänd. Vad som gör den särskilt intressant är Euthalius flitiga användning av paratexter. Till dessa hör ett förord till breven, sammanfattningar av vart och ett av dem, beskrivande kapitelinledningar, en lista över citat (främst GT-citat) som används i breven, en skildring av Paulus martyrium, samt en beskrivning av Paulus resor. Utgåvans syfte är att framställa brevsamlingen som ett kateketiskt material som främst ska syfta till en moralisk ut-

veckling hos dess läsare. Kontrasten mellan Markions starka teologiska intressen och Euthalius uppenbara brist på sådana är slående. För Euthalius var Paulus mer en moralisk förebild än en skarpsinnig teolog.

Det sista som undersöks är Codex Fuldensis (daterat till 546–7 v.t.); ett av de tidigaste manuskripten till Vulgata. Även denna utgåva är intressant på grund av dess rika paratextuella material. Till skillnad från de två tidigare utgåvor som undersökts tycks det här inte finnas någon genomgående redaktionell tanke bakom vilket material som tillfogats texten, utom möjligen en allmän idé om ekumenisk inkludering. Särskilt anmärkningsvärt är att några av paratexterna tar ställning på motsatta sidor i förhållande till pelagianismen, tidens stora stridsfråga. Klart är att själva paulustexterna vid den här tiden uppnått en status som heliga texter som inte fick manipuleras, återigen i tydlig kontrast till Markions utgåva. Redaktörens möjlighet att påverka läsningen begränsades därför till paratexterna. När Scherbenske kommer till sitt korta avslutningskapitel har han framgångsrikt visat på den antika redaktörens möjligheter och makt att styra läsarens tolkning av det som med tiden blev betraktat som heliga skrifter, i det här fallet Paulus brev.

Scherbenske kombinerar en noggrann uppmärksamhet fäst vid exempelvis textkritiska detaljer med en imponerande bredd i sin behandling av primärkällor som sträcker sig över ett millennium, och där Scherbenske hela tiden ger ett balanserat och förtroendeingivande intryck i sin behandling. Kombinationen av bredd och djup ställer förvisso stora krav på läsaren, som inte kan förvänta sig att tekniska teologiska termer förklaras eller att grundtexternas grekiska alltid översätts. För att kunna ro detta projekt i hamn måste Scherbenske helt enkelt förutsätta en gedigen förkunskap. Ett problem för mer avancerade läsare av boken är dock känslan som riskerar att infinna sig av att ingen av de tre utgåvorna riktigt får diskuteras "färdigt". Markions utgåva, exempelvis, debatteras flitigt bland forskare just nu och flera monografier har utkommit på senare år som berör ämnet. Scherbenske hade behövt ägna hela sin bok åt endast denna utgåva för att förslagen i det kapitlet verkligen skulle kunna stå sig och riktigt övertyga (därmed vill jag inte förneka att Scherbenske tveklöst lämnat ett viktigt bidrag även till den debatten). Slutomdömet måste ändå bli övervägande positivt. Detta är en välskriven och välargumenterad, lärd och lärorik bok, som väcker många tankar och som redan gett upphov till spännande diskussioner.

Martin Wessbrandt  
Doktorand, Lund